

ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ ΚΑΙ ΑΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ν Ε Λ

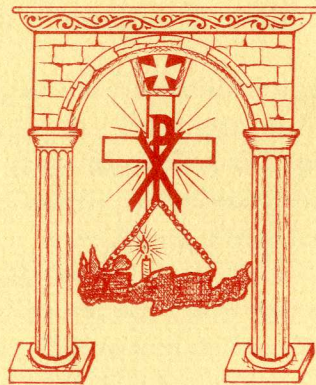
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

ΕΤΟΣ Α' ΤΕΥΧΟΣ 1

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ἀνάτυπον

ΡΕΘΥΜΝΟΝ

1989

66
 $\frac{741}{414}$ B

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Από πότε λατρεύεται ο 'Αγιος Μηνάς στην Κρήτη; Δεν είναι γνωστό. Ούτε εκκλησία είναι γνωστή ούτε την Α' ούτε τη Β' Βυζαντινή περίοδο.

Η προσωπικότητα τού Αγίου Μηνά

Ο Αιγύπτιος μεγαλομάρτυς 'Αγιος Μηνάς υπηρετούσε στρατιώτης στο ρωμαϊκό στρατό. Ως φαίνεται, είχε μνηθεί στο Χριστιανισμό και δεν μπορούσε να ανέχεται τά ειδωλολατρικά οργιαστικά ήθη τής εποχής εκείνης, τού 3ου αιώνα. Γι' αυτό ελιποτάκτησε και κατέφυγε στα όρη, όπου ασκήτευσε προσευχόμενος πολλά χρόνια.

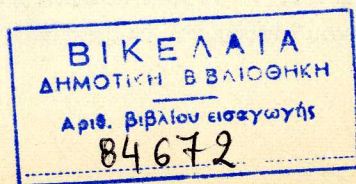
Η πίστη του στο Χριστιανισμό γιγαντώθηκε και αποφασίζει να κηρύξει το Χριστιανισμό στους ειδωλολάτρες.

Δεν άργησαν να τον συλλάβουν, να τον υποβάλουν σε φρικτά βασανιστήρια και τέλος να τον αποκεφαλίσουν στις 11 τού Νοέμβρη τού 296, στο Κοτύαιον τής Φρυγίας (σημερινή Κιουτάχεια), την περίοδο τών μεγάλων διωγμών τών Χριστιανών, την εποχή τής συναρχίας Διοκλητιανού και Μαξιμιανού (285-305).

Κρυπτοχριστιανοί τον πήραν και τον ενταφίασαν στην έρημο τής Μαρεώτιδος τής Κάτω Αιγύπτου. Ο τάφος του έγινε προσκύνημα τών Χριστιανών. Εκεί κτίστηκε μεγάλος ναός, τον οποίο αποκάλυψαν Γερμανοί αρχαιολόγοι το 1905 - 1907, ως και το αγγειοπλαστέιο, όπου κατασκεύαζαν τα μικρά ιδιότυπα αγγεία, που απεικονίζουν τον 'Αγιο Μηνά, ανάμεσα σε δυό καμήλες, και φέρουν τη γραφή **Ευλογία Αγίου Μηνά**.

Στις ληκύθους αυτές έβαζαν αγίασμα από την ιερή πηγή, που ήταν εκεί, και τις έδιδαν στους προσκυνητές. Πέντε από τις ληκύθους αυτές, πάνω στις οποίες διαβάζεται με δυσκολία: ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ, βρίσκονται σήμερα στο Μουσείο τού Τορκέλο (Torcello), που είναι η βορειότερη νησίδα τής λιμνοθάλασσας τής Βενετίας, απ' όπου απέχει 10 χλμ.

Η λατρεία τού Αγίου Μηνά επικράτησε σε όλη τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αλλά και στην Καθολική Ευρώπη.

ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ

Τα μέσα τού ΣΤ' αιώνα ο αυτοκράτορας τού Βυζαντίου Ιουστινιανός έστειλε στην Ιταλία τον Ναρσή, Αρμένιο ευνούχο πραιπόζιτο (*praepositus* = προϊστάμενος, αρχηγός τού στρατού, έπαρχος) να την απαλλάξει από τις ορδές τών Γότθων. Στη μάχη στα Απέννινα Όρη τής Ιταλίας εξόντωσε το στρατό τών Οστρογότθων και τον αρχηγό τους Τωτήλα. Ο Αρμένιος στρατηγός έμεινε στην Ιταλία ως έπαρχος και εκεί απέθανε (552 - 553). (Βλ. **Α. Α. Βασιλιέφ**, *Ιστορία τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήναι, 1954, σ. 174 - 217).

Κατά τη διαμονή του στην Ιταλία ο Ναρσής οικοδόμησε στη Βενετία δυό εκκλησίες, όπως αναφέρουν Βενετοί χρονικογράφοι. Μιά καθιερωμένη στον Άγιο Θεόδωρο, που θεωρείται ο πρώτος προστάτης τής Βενετίας, η οποία καταστράφηκε κατά την Ναπολεόντιο περίοδο, και μία άλλη δίκλιτη, καθιερωμένη στον άγιο Γεμινιανό και τον **άγιο Μηνά**.

Η εκκλησία υπήρχε μέχρι τον 11ον αιώνα ερειπωμένη, απέναντι στον Άγιο Μάρκο. (Βλ. το βιβλίο: *Da Aquileia a Venezia, una mediazione tra l'Europa e l'Oriente, da secolo II, a. C. a VI d. C.* 1980, σ. 92).

Η οικοδόμηση από το Ναρσή στη Βενετία εκκλησίας αφιερωμένης στον Άγιο Μηνά, προϋποθέτει ότι υπήρχαν ήδη άλλες εκκλησίες τού Αγίου Μηνά στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και πιθανόν στην ίδια την Κωνσταντινούπολη. Αργότερα, το 12° αιώνα (1182) αναφέρεται στην Κωνσταντινούπολη **μονή τού Αγίου Μηνά**, από την περιοχή ή ενορία τής οποίας ήταν η οικογένεια τών αρχοντοπούλων **Χορτάτζηδων**, που εποίκισαν την Κρήτη τα Δώδεκα Αρχοντόπουλα, όπως αναφέρεται σε έγγραφο τού αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού, έτους 'αρπβ' (1182). (Βλ. «Χριστιανική Κρήτη», τόμ. Β', σ. 39).

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Από πότε λατρεύεται ο Άγιος Μηνάς στην Κρήτη; Δεν είναι γνωστό. Ούτε εκκλησία είναι γνωστή ούτε την πρώτη ούτε τη Β' Βυζαντινή περίοδο, όπως αναφέρεται προηγουμένως.

Πρώτη φορά αναφέρεται εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Μηνά, σε έγγραφο τού 1320, δηλαδή το δεύτερο αιώνα τής Βενετοκρατίας. Ο αρχαιότερος κώδικας, που αναφέρει τις εκκλησίες και τα μοναστήρια τής Κρήτης, είναι το *Catasticum Ecclesiarum et Monasteriorum di Comunis*.

Τον κώδικα αυτό, τού οποίου το μισοκαταστρεμμένο πρωτότυπο είναι στο *Archivio di Stato di Venezia, Duca di Candia, B, 13, Culto*, τετράδιο 1 και αντίγραφό του στη Βιβλιοθήκη τού Αγίου Μάρκου τής Βενετίας, με την ένδειξη: *Lat., Cl. IX, N° 179, coll. 3284*), δεν βρέθηκε κανένας Κρητικός ερευνητής, τού Ελληνικού Ιστιτούτου Βυζαντινών Σπουδών, να το μελετήσει και να το δημοσιεύσει.

Το 1959, στη μελέτη μου: *Συμβολή στην Εκκλησιαστική Ιστορία τής Κρήτης κατά τη Βενετοκρατία* (Βλ. «Κρητικά Χρονικά», τόμ. ΙΓ', σ. 244-245) έγραφα, σχετικά με τον κώδικα αυτό: *Το Κατάστιχο τών Εκκλησιών και Μοναστηρίων είναι μια πλούσια και σπουδαιότατη συλλογή εγγράφων, σχετικών με εκκλησιαστικά, και κυρίως περιουσιακής φύσεως, ζητήματα, που, αν δημοσιευθεί καμμιά φορά, θα φέρει στο φώς άπειρα στοιχεία, άγνωστα μέχρι σήμερα, για την εκκλησιαστική ιστορία τής Κρήτης την περίοδο τής Βενετοκρατίας.*

Το 1963 ο Ιταλός **Σιλβάνο Μπορσάρι**, εξέδωσε ένα μικρό βιβλίο, με τον τίτλο: *Il Dominio Veneziano a Creta nel XIII secolo*, στο οποίο έχει δημοσιεύσει ονόματα οικισμών, προσώπων κ.λπ. από το Κατάστιχο αυτό.

Αλλά την πλήρη και συστηματική δημοσίευση τού πολύτιμου αυτού ντοκουμέντου, για την Ιστορία τής Κρήτης γενικά, εξέδωσε τελευταία, το 1985, ο αγαπητός φίλος **Ζαχαρίας Τσιρπανλής**, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, με τον ελληνικό τίτλο «*Κατάστιχο Εκκλησιών και Μοναστηρίων τού Κοινού*» (1243 - 1548), *Συμβολή στη μελέτη τών σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας, στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*. Εκδόθηκε ως Παράρτημα άριθ. 23, τής Επετηρίδος τής Φιλοσοφικής Σχολής «Δωδώνη», τού Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Αποτελείται από 490 σελίδες. Η ταξινόμηση τής εκδόσεως, τα διάφορα γενικά και ειδικά ευρετήρια, περιλήψεις τών εγγράφων στην ελληνική κ.λπ., σύστημα που ακολουθεί σε όλες τις εκδόσεις του — που αφορούν κυρίως την Κρήτη — καθιστούν εύκολη και άνετη τη χρήση του.

Στις σελίδες 284 και 270, σε έγγραφο άριθ. 225 του 1320 αναφέρεται το χωριό **Βασιλιές** (Vaxilie), ενοικιασμένο από την Κοινότητα στο Νικόλαο Σταμάρη και στον Πέτρο Ματσαμούρντη (Maçamurdi).

Ο Π. Ματσαμούρντη, αφού ορκίστηκε, ερωτήθηκε για τις εκκλησίες τού χωριού αυτού και απάντησε, ότι είναι μια παλαιά εκκλησία, ερειπωμένη, ονομαζόμενη 'Αγιος Ηλίας (Sanctus Ylias), που οικοδομήθηκε από το **Johanninum Scopello** πριν 24 χρόνια. Είναι και μια άλλη ερειπωμένη ονομαζόμενη Παναγία (Sancta Maria), ως και μια άλλη, ονομαζόμενη 'Αγιος Κύριλλος (Sanctus Kirolus), που την ξανακτίζει — τώρα και δύο χρόνια — ο Πέτρος Ματσαμούρντη.

Ο Μαρίνος Μαστροπέτρος (Marinus Maystro Piero) βεβαιώνει ότι υπάρχει μια άλλη, παλαιά εκκλησία, ονομαζόμενη 'Αγιος Μηνάς, η οποία είναι χωρίς στέγη.

Πότε κτίστηκαν οι παλιές αυτές εκκλησίες είναι άγνωστο. Πιθανότατο όμως είναι να είχαν κτιστεί τη Β' Βυζαντινή περίοδο, αφού ήταν ερειπωμένες τότε, το 1320.

Η εκκλησία τού Αγίου Μηνά, η οποία αναφέρεται **άστεγη** (discoperta), δεν είναι απίθανο να κτιζόταν την εποχή εκείνη, στις αρχές τής Βενετοκρατίας, και, λόγω τών συνεχών επαναστάσεων, δεν πρόφθασαν να τη στεγάσουν.

Γεννάται και ένα άλλο ερώτημα: Ποιός την έκτισε; Ορθόδοξος ή Καθολικός Βενετσάνος στο φέουδό του, που συνήθιζαν τότε οι φεουδάρχες; Και ίσως ήθελε να αναστήσει τον Άγιο Μηνά της Βενετίας τού Ναρσή, τού οποίου την ιστορία ίσως εγνώριζε;

Γεγονός είναι, ότι ο Άγιος Μηνάς και η εκκλησία του στην Κρήτη, αναφέρεται πρώτη φορά στο έγγραφο τού 1320, στις Βασιλίες Τεμένους, αφού στο ίδι- Κατάστιχο, όπου αναφέρονται και οι εκκλησίες τού παλαιού Χάντακα και των προαστίων του, παλαιών και νέων, ως και οι εκκλησίες της Paracandia, δεν αναφέρεται ούτε ο μικρός Άγιος Μηνάς ούτε η συνεχόμενη εκκλησία της Παντάνασσας. Οι οποίες πρέπει να έχουν κτιστεί μεταξύ των ετών 1320 και αρχές τού 17ου αιώνα, οπότε φαίνεται να έγραψε ο παπά Ιωάννης Κομητάς τον κατάλογο των εκκλησιών τού Χάντακα, στον οποίο αναφέρεται, αριθ. 32: *Η Παναγία* (εννοείται η Παντάνασσα) και ο Άγιος Μηνάς, (βλ. Gerola, *Topografia delle chiese della città di Candia, "Bessarione"*, XXII, 1918, σ. 248).

Στον ίδιο κατάλογο αναφέρεται και η εκκλησία τού Αγ. Ρόγκου, που ξέρομε ότι κτίστηκε, ύστερα από την τρομερή επιδημία της πανώγλας, που διήρκεσε από το 1592 μέχρι το 1595. (βλ. Στεργ. Γ. Σπανάκη, *Μνημεία Κρητ. Ιστ.* τόμ. III, σ. 96).

Ο ναός τού Αγ. Μηνά αναφέρεται και στον κατάλογο IV, αριθ. 60, τού ίδιου βιβλίου: Sancta Maria Chiria i Pandanasos, agios Minas, idest (=ήτοι) S. Menas).

Αν και αναφέρονται και οι δύο ναοί μαζί στους καταλόγους αυτούς, φαίνεται ότι δεν οικοδομήθησαν ταυτοχρόνως ως μία ενιαία δίκλιτος εκκλησία, ως συνήθως. Η δομή των, όπως φαίνεται σήμερα, είναι «ετερόχρονη», σε διαφορετικές εποχές, με στέγη ιδιαίτερη και σε χαμηλότερο ύψος η στέγη τού Αγίου Μηνά από τη στέγη της Παντάνασσας, που μάλλον κτίστηκε πριν από τον Άγιο Μηνά.

Το πιστοποιεί, νομίζω, και το ποίημα τού Παύλου Πρεσβυτέρου στιχ. 289:

όπου αυτή η εκκλησιά ήτονε ρημασμένη
κι αχούρι την εκάμασι, και μαγεργειό κι αμπάρι

Και ο μητροπολίτης Γεράσιμος συμπληρώνει:

260 μικρή και έρμη ήτονε, μα γώ την είχα σάσει
261 και μέσα εκοιμούμουνε πολύν καιρό σε αύτη

(βλ. «Χριστιανική Κρήτη», Α', σ. 405, 407).

Η Παντάνασσος και ο Άγιος Μηνάς ήσαν ερειπωμένες, περιορισμένες έκτασης και δεν προσήλκυσαν το ενδιαφέρον των Τούρκων να τις κάμουν χαμάμι.

Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η πρώτη μητρόπολη τής Κρήτης ήταν στη Γόρτυνα, πρωτεύουσα τού θέματος τής Κρήτης την πρώτη Βυζαντινή Περίοδο (323 - 828). Μητροπολιτικός ναός ήταν ο ναός τού Αποστόλου Τίτου τού ΣΤ' αιώνα, πιθανόν αρχαιότερος, αφού στην Γ' Οικουμενική Σύνοδο τού 431 αναφέρεται ο *Γορτύνης* (βλ. **Γερ. Κονιδάρη** *Αι επισκοπαί τής Κρήτης*, «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ζ', σ. 464, πίν. Α).

Ύστερα από την καταστροφή τής Γόρτυνας το 828 από τούς Σαρακηνούς και την άλωση τού αραβικού Χάντακα από το Νικηφόρο Φωκά το 961, ο Χάντακας έγινε η νέα πρωτεύουσα τής Κρήτης, και φυσικά, εκεί εγκαταστάθηκε η κεφαλή τής Εκκλησίας τής Κρήτης, και κτίστηκε, στη σημερινή του θέση ασφαλώς, ο νέος μητροπολιτικός ναός τού Αγίου Τίτου. Το 980 αναφέρεται στο Τακτικό Βασιλείου τού Βουλγαροκτόνου: *Τώ τής νήσου Κρήτης* - εννοείται - *μητροπολίτη* ως και οι επίσκοποι 12 επισκοπών. (Βλ. **Κονιδάρη**, ό. π.).

ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

Όταν εγκαταστάθηκαν στο Χάντακα οι Βενετοί το 1211 ο Καθολικισμός έδωξε τον μητροπολίτη και τούς επισκόπους και στις θέσεις των εγκατάστησε καθολικούς. Η λατρεία στο μητροπολιτικό ναό συνεχίστηκε από τούς καθολικούς, χωρίς να αλλάξουν τίποτε από το λατρευτικό διάκοσμο τού ναού, με τις βυζαντινές τοιχογραφίες του. Μάλιστα, όταν παραδόθηκε η πόλη στο νέο κατακτητή το 1669 πήραν μαζί των και διασώσαν στη Βενετία την κάρρα τού Αγ. Τίτου, τη θαυματουργή εικόνα τής Μεσοπαντίτισσας, λείψανα αγίων κ.λπ.

Εάν οι Τούρκοι δεν κατακτούσαν την Κρήτη, κάποτε θα απελευθερωνόταν από τούς Βενετούς και ο μητροπολιτικός ναός τού Αγ. Τίτου θα εξακολουθούσε και σήμερα να είναι μητρόπολη τών Ορθοδόξων και πολιούχος τής πόλεως, όπως και πρίν. Η κατάκτηση τής Κρήτης από τούς αλλόθρησκους Τούρκους άλλαξε το εκκλησιαστικό κατεστημένο.

Μετά την άλωση τού Χάντακα όλες οι εκκλησίες μετατράπηκαν σε τζαμιά ή λουτρά (χαμάμ). Ο μητροπολιτικός ναός τού Αγίου Τίτου έγινε τζαμί τού ίδιου τού πορθητή, γνωστός έκτοτε, μέχρι το 1922, βεζίρ τζαμί.

Το Πατριαρχείο θεωρούσε βέβαιη την επανεγκατάσταση στην Κρήτη τών παλαιών εκκλησιαστικών Αρχών και τον πρώτο χρόνο τής τουρκικής εισβολής έστειλε στην Κρήτη, το 1645, μητροπολίτη τον Κρητικό **Νεόφυτο Πατελάρο**. Ο Τιμόθεος Βενέρης πιστεύει ότι ακολούθησε τον τουρκικό στρατό, με το Σιλιχτάρ Γιουσούφ πασά.

Γεγονός είναι ότι ο Πατελάρος βρισκόταν στην Κρήτη το 1645, αφού αναφέρεται σε έγγραφο του έτους αυτού: *Νεόφυτος Πατελάρος, ελέω Θεού αρχιεπίσκοπος Κρήτης, υπέρτιμος και έξάρχος πάσης Ευρώπης*. Με το έγγραφο αυτό καθιστά ηγούμενο τής μονής Αγίου Ηλίου τού Θεσβήτου, στο χωριό **Ρούστικα** Ρεθύμνου, τον **Κοσμά Βλαστό**. (Βλ. Επετ. Ετ. Κρητικών Σπουδών, Α', σ. 4 και «Χριστιαν. Κρήτη», Β', σ. 368).

Ο Κιοπρουλής ήθελε να προσελκύσει στην έρημη πόλη τούς Χριστιανούς ραγιάδες και είπε στο διερμηνέα του Νικούσιο να βρεί μια εκκλησία απόκεντρη και άσημη, για να εγκατασταθεί ο μητροπολίτης Νεόφυτος Πατελάρος.

Βρέθηκε η εκκλησία τού Αγίου Μαθαίου τού Μάρκου Φεουταίου, αλλά, για άγνωστους λόγους, ο Νικούσιος την παρέδωσε στους Σιναΐτες μοναχούς και όχι στο μητροπολίτη.

Ο Νεόφυτος το 1672 αγόρασε ένα λουτρό, από τον «ιδιοκτήτη» Αλή Βέη, στη συνοικία **Ρετζέπαγά**, που ήταν στη σημερινή οδό Ντελημάρκου, εκκλησία τής αγίας Ειρήνης (;). (Βλ. **Τιμοθ. Βενέρη**, *Νεόφυτος Πατελάρος*, Επετ. Ετ. Κρητ. Σπουδών, Α', σ. 1 εξ.).

Αλλά οι ραδιουργίες τών Σιναϊτών συνεχίζονται και δεν τον άφησαν να πραγματοποιήσει το σκοπό του. Έφυγε και εγκαταστάθηκε στη μονή Αγκαράθου, που κατόρθωσε να την σώσει από την καταστροφή, ύστερα από το γνωστό αγώνα τού ηγούμενου της Αθανασίου Χριστοφόρου. Τέλος έφυγε από την Κρήτη στη Βλαχία όπου απέθανε.

Το 1688 εκλέγεται μητροπολίτης ο Αθανάσιος Καλλιπολίτης. Προσπάθησε και αυτός να λύσει το πρόβλημα τού μητροπολιτικού ναού, αλλά οι Σιναΐτες συνεχίζουν τις ραδιουργίες των, και, παρ' όλο που κατόρθωσε, με φερμάνι και άλλα έγγραφα τών αρμοδίων τουρκικών αρχών, να κτίσει στη θέση μιάς εκκλησίας τού Ταξιάρχου Μιχαήλ, έτοιμη για να γίνουν τα εγκαίνια, οι Σιναΐτες επέτυχαν πάλι τού σκοπού των και κατεδαφίστηκε.

*Κι είχε σκοπό την Κυριακή ογιά να λειτουργήσει
λέγω, κυρ Αθανάσιος, την εκκλησιά ν' ανοίξη
Και την Παρασκευή πουρνό, η σαϊτιά 'χε φτάξει
και πάν και τηνε ρίκτουσι όλη από τα θεμέλια...*

(«Χριστιαν. Κρήτη» Α', σ. 393)

Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε μέχρι το 1735. Το θέμα τής μητρόπολης Κρήτης απασχόλησε σοβαρά το Πατριαρχείο. Μετάθεσε τον Κρητικό μητροπολίτη Μονεμβασίας Γεράσιμο Λετίτζη, από το Βενεράτο.

Ο Γεράσιμος πήγε στο Πατριαρχείο, εφοδιάστηκε με όλα τα απαιτούμενα έγγραφα και ήλθε στο Ηράκλειο. Βρήκε τη μικρή και άσημη εκκλησία τού Αγίου

Μηνά, που λέει στον πασά, πως είναι δική του:

*Μέσα εις το κονάκι μου, ήθελε λάχει μία,
'Αγιο Μηνά την κράζουσι, ομού και Παναγία,
μικρή και έρμη ήτανε, μα γώ την είχα σάσει,
και μέσα εκοιμούμουνε, πολύν καιρό εις αύτη.*

(«Χριστιαν. Κρήτη» Α', 405).

Ο Γεράσιμος βρέθηκε πιό τυχερός. Ο πρώην βεζίρης Χατζή Αλή πασάς, αυτός που είχαν εκδόσει το φερμάνι στο Γεράσιμο, αντικατάστησε τον πασά τού Χάντακα, που είχε πεθάνει.

*Και τα φερμάνια πού 'χενε ο Κρήτης εφερμένα,
για άνοιγμα τής εκκλησάς, αυτός τά 'χε δοσμένα.*

Έτσι οι ραδιουργίες τών Σιναϊτών, να ματαιώσουν και πάλι την ίδρυση τού μητροπολιτικού ναού, έμειναν ατελεσφόρητες. Όμως οι Σιναϊτες δημιούργησαν νέα ζητήματα. Αφού δεν κατόρθωσαν να κατεδαφίσουν και τον 'Αγιο Μηνά, απαίτησαν να παίρνουν το ήμισυ από τα έσοδα τού μητροπολιτικού ναού! Και το επέτυχαν! Και μάλιστα το επεκύρωσε το Πατριαρχείο το 1777! Δεν πίστευαν στο Χριστό. Θεός τους ήταν ο Μαμωνάς!

Η μικρή εκκλησία τού Αγίου Μηνά ετοιμάστηκε σύντομα και **από τις 10 τού Νοέμβρη τού 1735, που έγιναν τα εγκαίνια, ο 'Αγιος Μηνάς είναι πολιούχος τού Ηρακλείου και Μητρόπολη τής Κρήτης.**

Στην καθιέρωση τού Αγίου Μηνά πολιούχου τής πόλης Ηρακλείου συνετέλεσαν και τα ακόλουθα γεγονότα, τής περιόδου τής Τουρκοκρατίας.

Τα εγκαίνια τής εκκλησίας τού Αγ. Μηνά και οι θρησκευτικές εκδηλώσεις τών Χριστιανών, ύστερα από ένα αιώνα σχεδόν (66 χρόνια) Τουρκοκρατίας, εξερέθισαν τον τουρκικό όχλο τού Ηρακλείου. Έστερα από μερικές ημέρες πυροβόλησαν και λιθοβόλησαν την είσοδο τής μητρόπολης. Όταν πληροφορήθηκε ο πασάς το γεγονός εκάλεσε τούς αγάδες, τούς ουλεμάδες, τούς αρχηγούς τών γενιτσάρων και τούς είπε ότι δεν πρέπει να επαναληφθούν αυτά τα έκτροπα.

Αλλά οι φανατικοί Τούρκοι επιμένουν και υποβάλλουν στον πασά αναφορά τών περιοίκων στο ναό, ότι δεν ανέχονται την εκκλησία στο μαχαλά των. Ο πασάς δεν έδωσε σημασία στην αναφορά και υποβάλλουν δεύτερη, αναφέροντες ότι είναι μεγάλο αμάρτημα να βρίσκεται εκκλησία μπροστά στο τζαμί (εννοούν το Αγιά Κατερίνα τζαμιά) γιατί καταστρέφεται το τζαμαέτι (= το μουσουλμανικό στοιχείο).

Ο πασάς διόρισε επιτροπή να εξετάσει το ζήτημα, εάν συντρέχει, σύμφωνα με τούς θρησκευτικούς κανόνες, περίπτωση να κλείσει η εκκλησία. Η επιτροπή εξέτασε το ζήτημα και είπε ότι δεν συντρέχει λόγος να απαγορευθεί το εκκλησιασμά

τών Χριστιανών. Ύστερα από τη γνωμοδότηση αυτή εκδόθηκε διαταγή τού πασά να μην υποβάλει κανείς παρόμοια αναφορά, για το κλείσιμο τής εκκλησίας, γιατί η ποινή στους παραβάτες θα είναι δήμευση τής περιουσίας των και θάνατος.

Την εύνοια αυτή τού πασά, για την ασφάλεια και τη λειτουργία τού μητροπολιτικού ναού, οι Χριστιανοί πίστεψαν ότι ήταν θαύμα τού Αγίου Μηνά.

Η λειτουργία τού μητροπολιτικού ναού και ο εκκλησιασμός τών Χριστιανών συνεχίστηκε μέχρι τις παραμονές τής επανάστασης τού 1821. Αρκετοί ιερωμένοι είχαν μνηθεί απο τη Φιλική Εταιρία. Μεταξύ αυτών ήταν και ο μητροπολίτης Κρήτης Γεράσιμος Παρδάλης. Σχετική επιστολή του βρέθηκε στο αρχείο τού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε', ύστερα από τον απαγχονισμό του.

Ο πασάς τού Ηρακλείου θα πληροφορήθηκε τούτο και ανάγκασε το μητροπολίτη να καλέσει στην πόλη τούς επισκόπους και τούς ηγουμένους τών μοναστηρίων. Στις 24 τού Ιουνίου είχαν συγκεντρωθεί στη μητρόπολη και πολλοί Χριστιανοί και οι εξαγριωμένοι Τούρκοι όρμησαν και έσφαξαν το μητροπολίτη Γεράσιμο Παρδάλη, τούς επισκόπους Κνωσού Νεόφυτο, Χερρονήσου Ιωακείμ, Λάμπης Ιερόθεο, Σητείας Ζαχαρία, Διουπόλεως Καλλίνικο, πολλούς ηγουμένους και κληρικούς και περί τούς οκτακόσους πολίτες Χριστιανούς, που συναντούσαν στους δρόμους.

Οι συστηματικές σφαγές σε όλη την Κρήτη, από τη Σητεία μέχρι το Σέλινο, ξεσήκωσαν και τούς πιό συντηρητικούς Χριστιανούς, να υπερασπιστούν την ίδια τη ζωή των, με κάθε τρόπο. Οι επιτυχίες τών επαναστησάντων Χριστιανών τρομοκράτησαν τούς Τούρκους τών επαρχιών, εγκαταλείψαν τα χωριά των και κλείστηκαν στις οχυρωμένες πόλεις. Οι λίγοι Χριστιανοί τών πόλεων ζούσαν σε διαρκή αγωνία, μέσα σε ένα εξαγριωμένο όχλο Τούρκων, που έβλεπαν τούς χθесινούς ραγιάδες να σηκώνουν κεφάλι, προμήνυμα τού τέλους τής κυριαρχίας των.

Το Πάσχα τού 1826, στις 18 τού Απρίλη, λίγοι Χριστιανοί, που είχαν απομείνει στην πόλη, εκκλησιαζόταν τα μεσάνυχτα, στο μικρό μητροπολιτικό ναό τού Αγίου Μηνά. Οι Τούρκοι διάλεξαν την ώρα εκείνη, που ήταν συναγμένοι στην εκκλησία και ήταν εύκολο να τούς σφάξουν όλους, άοπλους, όπως ήταν. Έβαλαν φωτιά στις χριστιανικές συνοικίες και συγκεντρώθηκαν γύρω από την εκκλησία, έτοιμοι για τη σφαγή.

Τη στιγμή εκείνη βλέπουν ένα ηλικιωμένο αξιωματικό, καβαλάρη σε άλογο, απειλητικό, με το σπαθί γυμνό, που η μορφή του ομοιάζε καταπληκτικά με το πρωτοπαλήκαρό των, τον Αγιάν αγά. Οι Τούρκοι, διωκόμενοι από τον καβαλάρη διασκορπίστηκαν. Την επομένη πήγαν στο διοικητή και διαμαρτυρήθηκαν, επειδή έστειλε τον αρχηγό τους και τούς εμπόδισε να σφάξουν τούς Χριστιανούς εκκλησιαζόμενους. Δεν είναι γνωστό τι απάντησε ο πασάς. Όμως η σφαγή τών

Χριστιανών αποσοβήθηκε με την επέμβαση τού καβαλάρη.

Οι εκκλησιαζόμενοι έφυγαν τρομαγμένοι όλοι, φοβούμενοι ότι θα επιστρέψουν οι Τούρκοι. Τη λειτουργία συνέχισε, εντελώς μόνος του, ο μητροπολίτης Καλλίνικος. Και αυτός ο διάκος του έφυγε.

Η παράδοση λέει, ότι ο διοικητής πασάς δεν έδωσε διαταγή σε κανένα και ότι ο Αγιάν αγάς, την ώρα εκείνη τού γεγονότος, κοιμούνταν στο σπίτι του. Ότι ο καβαλάρης ήταν ο ίδιος ο Άγιος Μηνάς, που απότρεψε τη σφαγή τών εκκλησιαζομένων, στην εκκλησία του. — Ο Αγιάν αγάς ήταν τίτλος, αντίστοιχος προς τον ιταλικό τίτλο *podestà* = πρόκριτος, ο ύπατος τών προκρίτων — (Βλ. «Χριστιανική Κρήτη», Α', σ. 340).

Όμως, ό,τι και να συνέβη, και αν ήταν ο Αγιάν αγάς, γνωστός διώκτης τών Χριστιανών, είναι πραγματικό θαύμα να γίνει προστάτης των! Οι Χριστιανοί είδαν τον Άγιο Μηνά μεταμφιεσμένο σε Αγιάν αγά και πραγματικά ήταν ο προστάτης των, ο σωτήρας των. Πίστεψαν στο θαύμα τού Αγίου. Η Πίστη, με οποιοδήποτε τρόπο και αν εκδηλώνεται, και για οποιοδήποτε θέμα, είναι πεποίθηση, αλήθεια, για εκείνο που πιστεύει.

Το γεγονός αυτό έδωσε αφορμή να εικονίζεται έκτοτε ο Άγιος Μηνάς έφιππος, ως Ρωμαίος στρατηγός, και όχι όπως στις **Ευλογίες** τής Μαρεώτιδος, ανάμεσα σε δυό καμήλες.

Ο γνωστός λόγιος τού 19ου αιώνα, που έζησε το δράμα παιδί, Στέφανος Νικολαΐδης, σύνθεσε Ακολουθία τού Αγίου Μηνά, που ψάλλεται την Τρίτη τής Διακαινησίμου στη μικρή εκκλησία τού Αγίου. Το Απολυτίκιο:

Τον φρουρόν Ηρακλείου δεύτε νυν πάντες Ορθοδόξων τε άμα τον αντιλήπτορα ευφημήσωμεν, πιστοί, Μηνάν τον ένδοξον, ότι κατήσχυνε λαμπρώς, τας ορδας τών ασεβών, συντρίψας τούτων τα τόξα· πρεσβεύει δε τω Κυρίω ελεηθήναι τας ψυχάς ημών.

Έτσι καθιερώθηκε η μικροσκοπική εκκλησία τού Αγίου Μηνά Μητροπολιτικός και Πολιούχος ναός τής πόλης από το 1735 αντί τού Κρητικού Αποστόλου Τίτου.

Ο ΝΕΟΣ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ

Ο Λαός τού Ηρακλείου, εκδηλώνοντας την ευγνωμοσύνη του, προς τον προστάτη τής πόλης του Άγιο Μηνά, ύστερα από τριάντα χρόνια, το 1862, και ενώ συνεχιζόταν οι αλλεπάλληλες επαναστάσεις, για την αποτίναξη τού τουρκικού ζυγού, εθεμελίωσε ένα από τούς μεγαλύτερους και λαμπρότερους ναούς τής Ελλάδας, το νέο Άγιο Μηνά, υψιτενή και περίλαμπρο, κατά την έκφραση του **Γεωργ. Σულαμιανάκη**, στο βιβλίο του «Άγιος Μηνάς».

Ο χώρος που κτίστηκε ο ναός, κοντά στον παλαιό, ήταν κήπος, την περίοδο

της Βενετοκρατίας. Τα μέσα του 19ου αιώνα, ο κήπος αυτός ήταν ιδιοκτησία Τούρκου, από τον οποίο αγοράστηκε.

Τη θέση αυτή υπέδειξε, όπως λέει η παράδοση, ο ίδιος ο Άγιος Μηνάς, που παρουσιάστηκε στον ύπνο του σε ένα καλόγερο, νεωκόρο στη μικρή εκκλησία του Αγίου.

Η Επιτροπή ανέγερσης τού ναού αποτάνθηκε στο μητροπολίτη Χαλκηδόνος, για την εκλογή ειδικού αρχιτέκτονα, να εκπονήσει το σχέδιο τού ναού. Στην Κωνσταντινούπολη, στη συνοικία Τατάουλα, έμενε τότε ο Ηπειρώτης πρακτικός αρχιτέκτονας Αθανάσιος Μούσης, τον οποίο έστειλε αμέσως ο Χαλκηδόνος στο Ηράκλειο, όπου έφθασε στις 19 τού Μάρτη και στις 20 τού ίδιου μήνα παρουσίασε το σχέδιο τού ναού στην επιτροπή. Ενεκρίθη ομοφώνως από την επιτροπή και το μητροπολίτη Διονύσιο Χαριτωνιάδη από την Αδριανούπολη.

Ο αρχιτέκτονας έμεινε στο Ηράκλειο, μέχρι που αποπερατώθηκε ο ναός τού Αγίου Μηνά. Εννοείται βρήκε πολλές εργασίες. Ο ίδιος έκαμε και το σχέδιο ανοικοδόμησης τού Βεζίρ τζαμί (Αγ. Τίτου) και τών Κιχλάδων (στρατώνων, σημερινή νομαρχία κ. λπ.), που είχαν ερειπωθεί με το σεισμό τού 1856.

Στις 25 τού Μάρτη 1862 ετέθη ο θεμέλιος λίθος από το μητροπολίτη Διονύσιο «επί μικράς λάρνακος, εντός τής οποίας ετέθη κανδήλιον ανημμένον, μετά νομισμάτων, χρυσών, αργυρών και χαλκών διαφόρων εθνών και το ακόλουθον επίγραμμα:

Ο ΘΕΜΕΛΙΟΣ ΛΙΘΟΣ ΤΟΥΔΕ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΥ Ο ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ ΕΤΕΘΗ ΤΗ 25 ΜΑΡΤΙΟΥ ΤΟΥ 1862 ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΜΕΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΕ ΤΗΣ ΤΕ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΤΑΥΤΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ».

Το έργο τής ανοικοδόμησης συνεχίστηκε, με την επίβλεψη τού ίδιου αρχιτέκτονα, μέχρι το τέλος τής αποπερατώσεως του. Είχε ανυψωθεί 4 μ. το 1866, όταν κηρύχτηκε η επανάσταση τού έτους αυτού και ακολούθησε άλλη το 1878. Το 1883, οπότε ήταν μητροπολίτης ο Τιμόθεος Καστρινογιαννάκης, Ηρακλειώτης, ξανάρχισαν οι εργασίες και ετελείωσαν, ύστερα από 12 χρόνια, το 1895. Τα εγκαίνια τού ναού έγιναν με μεγαλοπρέπεια στις 16 Απριλίου 1895, από τον ίδιο μητροπολίτη Τιμόθεο, παρουσία τών αρχών, τού γενικού διοικητή Κρήτης Αλεξάνδρου Καραθεοδωρή πασά, τού διοικητή Ηρακλείου υποστράτηγου Χασάν Ταξίν — που παρέδωσε τη Θεσσαλονίκη το 1912 στον Ελληνικό Στρατό — τού διοικητή τού Ρεθύμνου Σουλεϊμάν πασά, τών προξένων τών μεγάλων δυνάμεων και τής Ελλάδος κ. λπ. Έλειπε όμως ο αρχιτέκτονας τού ναού Αθανάσιος Μούσης. Είχε πεθάνει στο Ηράκλειο πριν δυό μήνες!

Το σημερινό μαρμάρινο τέμπλο τού ναού έγινε γύρω στο 1930, με σχέδιο τού καθηγητή και Ακαδημαϊκού Αναστασίου Ορλάνδου.

Ηράκλειο, Απρίλιος 1989

Εικ. 1. - Ο Άγιος Μηνάς ανάμεσα σε δύο καμήλες, όπως απεικονίζεται ανάγλυφα στις πήλινες λυκήθους ΕΥΛΟΓΙΑΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ, στη Μαρεώτιδα τής Αιγύπτου, όπου είναι ο τάφος του. Παρόμοιες λυκήθοι βρίσκονται στο Μουσείο του Torcello, νησίδα βορείως από τη Βενετία, απ' όπου οι δημοσιευόμενες εδώ εικόνες 1 και 2, από το βιβλίο: *Da Aquileia a Venezia, Una Mediazione tra Europa e l'Oriente, da II sec. a. C. a VI sec. d. C. fig. 73. Raffigurazione S. Minas fra due camelli, ecc.*

Εικ. 2. - Ο Άγιος Μηνάς, άλλη ανάγλυφη απεικόνιση στις όμοιες λυκήθους.

Εικ.3. - Ο Άγιος Μηνάς έφιππος, ως Ρωμαίος στρατηγός, όπως εικονίζεται, ύστερα από το θαύμα του Αγίου. Όπως αναφέρεται στο κείμενο, τη νύκτα του Πάσχα του 1826, 18 Απριλίου, εκκλησιαζόταν οι Χριστιανοί του Ηρακλείου, που είχαν απομείνει από τις σφαγές, στο Μικρό Άγιο Μηνά. Οι Τούρκοι είχαν συγκεντρωθεί γύρω από την εκκλησία με σκοπό να σφάξουν τούς εκκλησιαζόμενους, οπότε ο Άγιος Μηνάς παρουσιάστηκε έφιππος και στη θέα του έφυγαν οι Τούρκοι και σώθηκαν οι εκκλησιαζόμενοι.

Εικ. 4. - Ο Μικρός ναός του Αγ. Μηνά.

(Φωτ. Βασ. Δρόσου)

Εικ. 5. - Ο μεγαλοπρεπής ναός του Αγ. Μηνά.

(Φωτ. Βασ. Δρόσου)

